

Az ajánló bibliográfiák mint az olvasóvá nevelés és az olvasói propaganda eszközei az 50-es években*

POGÁNY György

„A magyar nép olvasó néppé válik, olvasva és tanulva építi a szocializmust” – jelentette be elégedetten Révai József 1951-ben az MDP II. Kongresszusán.¹ A statisztikai adatok valóban soha nem látott olvasói forgalomról tudósítottak, sorra létesültek a népkönyvtárak és Nemes Dezső kétségtelenül jogosan jelenthette ki 1951-ben, hogy a következő évben nem lesz olyan település Magyarországon, ahol ne lenne könyvtár.² Az adatok mögé nézve azonban nyilvánvalóvá válik, hogy részben a statisztikák „kozmetikázása” révén születtek az imponáló eredmények, illetve a pártállami diktatúra erőfeszítéseinek volt köszönhető az olvasók számának extenzív növekedése. Különböző kampányok, olvasómozgalmak szervezésével valamint a könyvtári propaganda előtérbe állításával fokozták az olvasói aktivitást.³ A korabeli összefoglaló szakirodalom részletesen tárgyalta ennek eszközeit. Eszerint két főága van a tömegnevelő munkának:

szemléltető és szóbeli propaganda. Utóbbihoz nyújt alapvető segítséget az annotált, tartalmi ismertetővel ellátott ajánló bibliográfia, vagyis elsősorban a propaganda eszköze volt és csak másodsorban tájékoztatói segédlet.⁴ A kérdéssel – főleg a korabeli szovjet szakirodalom nyomán – bőségesen foglalkoztak a hazai szerzők publikációi is és nagy számban láttak napvilágot különböző jellegű és célú, az olvasókat orientálni hivatott összeállítások, 1953-ban például több mint 250 ajánló bibliográfia jelent meg.⁵

Az ajánló bibliográfia – vagyis a bibliográfiának az a típusa, amelyik nem az adott kérdés professzionális szakembereinek készül, az irodalmat szelektíven tartalmazza és az egyes tételekhez annotációt közöl – mint sajátos műfaj nem a második világháború utáni években született meg, de vitathatatlan tény, hogy a Rákosi-korszak hazai könyvtárügyében vált kiemelten fontos kiadvánnyá, az olvasók nevelé-

* Az MKE Bibliográfiai Szekciója 2018. március 2-án tartott rendezvényén elhangzott előadás szerkesztett változata.

sének hatásosnak vélt eszközévé és ekkor alakult ki a magyar szakmai terminológiában is az 'ajánló bibliográfia' terminus technicus⁶, illetve gyűjtőnév, ugyanis a műfaj számos alfaját különítette el a korabeli szakirodalom.

Az ajánló bibliográfia kialakulása

Az ajánló bibliográfia – hogy a továbbiakban ezt az általánosan bevett kifejezést használjuk – elődjeinek tekinthető eszközök a XIX. század második felében alakultak ki, a műfaj megszületése szervesen kötődött a korszakban kifejlődő, a közművelődést szolgáló könyvtárakhoz. Elsőként az angolszász típusú public library ismerte fel jelentőségét és szerepét a nem professzionális szakemberekből álló olvasóközönség orientálásában, majd a kontinensen meghatározó helyzetbe jutó, államilag támogatott népkönyvtárakban is keletkeztek a mai értelemben vett ajánló bibliográfiák előzményeinek tekinthető segédletek. Az angolszász, mindenekelőtt az amerikai és az európai összeállítások alapvető elvi különbsége abban ragadható meg, hogy az előbbieket nem szándékoztak nevelni az olvasókat, tájékoztatni, informálni akarták őket és ezzel igyekeztek segítségükre lenni. *Ember Ernő* az ajánló bibliográfia lényegét egyébként a nevelő funkcióban látta és a modern értelemben vett ajánló bibliográfia kialakulásának döntő mozzanatának azt tartotta, hogy összekapcsolódik az olvasók segítségének szándéka a nevelési célokkal.⁷

A XIX. és a XX. század fordulóján közreadott összeállítások két típusba sorolhatók: az egyikbe a korabeli magyar elnevezéssel az ún. mintakönyvjegyzékek vagy „jó könyv”⁸ bibliográfiák tartoztak, vagyis az aktuális könyvkiálattól jelentősen szelektáló, a válogatás során elsősorban esztétikai és gyakorlati szempontokat figyelembe vevő és erősen értékeltű összeállítások, illetve a társadalom széles rétegeit érdeklő aktuális kérdéseket tárgyaló könyvészetek. Az előbbi típusra jellemző két hazai példa a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa* kiadásában, *Gulyás Pál* szerkesztésében 1910-ben napvilágot látott *Népkönyvtári címjegyzék*, illetve a *Fővárosi Könyvtár* kiadásában 1913-ban megjelent, *Madzsar József* által összeállított *Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára*. Ezek a jegyzékek elsősorban könyvtárosok használatára készültek és az állomány kialakításához próbáltak támogatást nyújtani, bár természetesen a könyvtár használóinak is konkrét segítséget jelenthettek olvasmányaik kiválasztásában.

A századelő lendületesen fejlődő könyvtárügyében *Szabó Ervin* egyik 1911-ben publikált írásában elméleti igénnyel fogalmazta meg a mai értelemben vett ajánló bibliográfiától mint műfajtól elvárható követelményeket.⁹ Cikkében kifejtette, hogy a nyilvános könyvtárban nem a polgári és proletár olvasók ízlésében van különbség, hanem a tudásukban, előismereteikben mutatkozik eltérés. A proletárolvasók nem olvasnak kritikai lapokat és társas életük uralkodó beszéd tárgya sem az irodalom, ezért nem tudják eleve, hogy melyek az aktuális jó könyvek, melyeket kell a könyvtárból kikérni. Ezt az ismerethiányt bibliográfiai tájékoztatásnak nevezte. A másik tudásbeli eltérés a tudományok terén nyilvánul meg. Ugyan egy munkás érdeklődése akár sokszorosa is lehet egy műveltebb személyének, de mivel nem végzett magasabb iskolákat, szükségszerűen nem rendelkezik megfelelő előismeretekkel. A könyvtárosnak erre a két hiányra kell tekintettel lennie, a „*bibliográfiai tájékoztatásnak megelőzi azzal, hogy pusztán esztétikai szempontok szerint összeállított könyvanyagról ügyesen tájékoztató jegyzékeket készít, és azok használatára ráneveli az olvasót.*” A tudományos irodalom jegyzékbe foglalása során viszont figyelembe veszi az ismeretek különböző szintjeit és „*gondoskodik arról, hogy mindenki mindig a neki megfelelő kaphassa meg.*” *Szabó Ervin* hangsúlyozta, hogy a nagyközönségnek szánt könyvjegyzékeknek politikamentesnek kell lenniük. Szerinte „*Ezen a határon a könyvtárosnak túlmennie nem szabad. Ha többet akar, mint hogy az olvasó egyéni ízlésének és egyéni értelmességének megfelelő irodalmat nyújtson neki, ha politikai vagy erkölcsi nézeteit akarná ráerőszakolni, ha – bár a legjobb szándékkal is – gyámkodni akar a fölötté: menten beáll a visszahatás – a használat csökkenésében. Mert miként az ú.n. műveltek nem túrik a gyámkodást, épp úgy nem túri a munkásolvasó sem. S minden ilyen kísérlet eredménye összeütközés a nyilvános könyvtár céljával, amely a lehető legtágabb expanzivitás.*”¹⁰ Könyvtárszakmai és politikai nézeteinek ellenfele, *Gulyás Pál* is hasonló szellemben fogalmazta meg az általa összeállított jegyzék bevezetőjében az elvi követelményeket: „*A könyvjegyzék a népnevelést általában kívánja szolgálni, szem előtt tartva azt a főelvet, hogy a népkönyvtár nem más, mint népművelő intézmény. Akarja ezt oly módon, hogy az olvasás által segítségére kíván lenni az önművelésben mindenkinek. Tehát nem szegődik sem politikai párt, sem valamely egyház szolgálatába. Legkülönösebben pedig nem veszi föl az oly műveket, melyek feltűnő párt- vagy felekezeti szempontból vannak írva.*”¹¹

A mai értelemben vett ajánló könyvjegyzékek közreadását Magyarországon a Fővárosi Könyvtár kezdeményezte, amikor megindította a nagyközönségnek, az olvasók széles rétegeinek szánt, illetve aktuális kérdéseket taglaló bibliográfiáit. Kezdetben a *Fővárosi Könyvtár Közleményei. Szakkatalógus* címen adta közre a bibliotéka a jegyzékeket, az 1907-ben megjelent első kiadvány *A lakáskérdés és a városzabályozás kapcsolatos kérdéseinek irodalma* volt. Szabó Ervin a bevezetőben kifejtette, hogy a mintát az amerikai public librarytól vette: „*Alig lehet kétséges, hogy Európában az amerikai könyvtárakat kellene mintául venni. Ezek az élet számára dolgoznak és nem néhány filológus alkalmazott, tudós vagy könyvkedvelő számára, míg az olvasók tömegei tájékozatlanul és idegenül bajlódnak termékekben. Amikor egy ország vagy város közvéleményét élénkebben foglalkoztatja valamely politikai, társadalmi vagy akár tisztán tudományos kérdés, az amerikai könyvtárak ennek náluk meglévő irodalmát kisebb publikációk keretében közlik.*”¹² A bibliográfiák elsősorban a Fővárosi Könyvtár állományában található szakirodalmat foglalták jegyzékbe, de helyenként kiegészült az anyag egyéb bibliotékákban meglévő irodalommal is. Kétségtelen tény, hogy az igényes és fontos vállalkozás nem annyira a laikus közönségnek, hanem elsősorban a várospolitikával foglalkozó döntéshozók számára készült, azonban néhány év elteltével kifulladt, Szabó Ervinnek rá kellett jönnie, hogy az amerikai közegben kialakult műfaj kiadásának feltételei Magyarországon még nem alakultak ki, ezért 1910-től más, egyszerűbb formában tették közzé a most már kifejezetten a nagyközönségnek szánt irodalom jegyzékét. Az *Aktuális kérdések irodalma* sorozati cím alatt napvilágot látó kiadványok röplapbibliográfiák voltak. Formájuk szerint hosszúkás, A/5 méretű, néhány lapos jegyzékek jelentek meg, melyekhez többnyire valamilyen illusztráció kapcsolódott. Az anyagot néhány szakcsoportban közölték, kezdetben annotációk nélkül, majd 1912-től rövid tartalmi értelmezésekkel egészültek ki a leírások.¹³

A jegyzékek témája változatos volt, első darabja *A drágaság* címet viselte, de önálló néhány lapos jegyzéket tett közzé a könyvtár az ázsiai koleráról, a kiütéses tifuszról, a tejhányról, a földgázról, a munkabér törvényes védelméről és számtalan egyéb közérdeklődésre számot tartó kérdéstről. 1918-ig 35 száma jelent meg a sorozatnak. Néhány évi szünet után a könyvtár folytatólagos számozással újraindította, 1943-ban hagyta el a sajtót az 55. füzet. 1946-ban a könyvtár megkísérelte feltámasztani és *Új so-*

rozat jelöléssel *Kóhami Béla* összeállításában kiadta a *Nagy-Budapest öt éves tervéhez* című összeállítást, azonban a bibliotéka csakhamar az ajánló bibliográfia szerkesztésében és kiadásában más utat választott, elvetette a Szabó Ervin-i tradíciót.

Az ajánló bibliográfia mint műfaj tehát a XX. század első felében Magyarországon is megjelent; nem előzmény nélkül került a művelődéspolitikai érdeklődésnek homlokterébe 1945 után. Igaz, nem a századelőn megfogalmazott ideológiailag értéksemleges módon. Az ajánló bibliográfiának ugyanis létezett egy másik, bolsevik vonulata is, mely nem kisebb személyhez, mint magához *Lenin*hez kötődött.

Az ajánló bibliográfia szovjet változata

Oroszországban a XIX. század második felében, a jobbágyfelszabadítás időszakában nagy figyelem irányult a nép műveltségi színvonalának emelésére és mind a haladó, demokratikus mozgalmak, mind a hivatalos művelődéspolitikai kezdetek kiadni ajánlható olvasmányokat tartalmazó jegyzékeket. Ezekben az összeállításokban formálódott ki az ajánló bibliográfia orosz, illetve később bolsevik formája. *F. G. Toll* 1861–1862-ben tette közzé a gyermekirodalmat feldolgozó munkáját, ebben már kritikai annotációkat alkalmazott.¹⁴ Az 1880-as évektől kezdtek megjelenni a polgári liberális összeállítások mellett az osztályharcos alapon álló és a tömegek radikális, forradalmi irányítását célul tűző jegyzékek is, amelyek a „hivatalos” művelődéspolitikai összeállításai ellen jöttek létre. A XIX. század végén, XX. század elején az orosz könyvtárügy gyors fejlődésnek indult.¹⁵ Ennek egyik jele volt *Nyikolaj Alekszandrovics Rubakin*¹⁶ könyvtártudós működése, aki az olvasóközönség nevelését fontos feladatnak tartotta és népművelői programja keretében írta: „*Igen-igen megtisztelő hivatás az, hogy a tudományt előbbre vivő szakemberek kis csoportjának a munkáját segítsük, de nem kevésbé megtisztelő feladat az sem, hogy az olvasó tömegeket segítsük a különböző ismeretágra vonatkozó könyvek terjesztése útján.*”¹⁷ A tömegek ismereteinek bővítésében komoly szerepet szánt a bibliográfiának is és megkísérelte az új olvasók szolgálatába állítani a könyvjegyzékeket: „*...ne csak könyvekkel, hanem a könyvek ismeretével is lássuk el az olvasó tömeget, segítsünk az olvasóknak a könyvek kiválasztásában, lehetőleg az olvasás helyes sorrendjére is mutassunk rá. A közművelődési könyvtár katalógusának ajánló katalógusnak kell lennie*” – fejtette ki.¹⁸ A könyvtártudós számos könyvjegyzéket publikált, ezek egyikeről,

a terjedelmes, *Szredi knigi* – Könyvek között – című bibliográfiáról Lenin írt recenziót,¹⁹ és a jegyzék értékeinek elismerése mellett írásában elmarasztalta Rubakint eklektikusságáért, az elvi szilárdság hiányáért és a pártosság mellőzéséért. A szovjet könyvtártudományi szakirodalom Lenin recenzióját alapvetőnek tekintette és az ismertetésben a sorok között kifejtett elveket – a bibliográfiáknak pártosnak kell lenniük, el kell vetniük a burzsoá álobjektivitást – állította iránymutatóul a könyvtárosok és bibliográfusok elé. Lenin néhány odavetett könyvtári, bibliográfiai megjegyzése és egy konkrét, általa készített bibliográfia²⁰ okozta többek között, hogy a Szovjetunióban és a második világháború után a szocialista országokban a művelődéspolitikai viszonylag nagy figyelmet szentelt könyvtári, bibliográfiai kérdéseknek.

A Szovjetunóban az 1920-as évektől kezdve formálták ki az ajánló bibliográfia szerkesztésének elveit. *Krupszkaja* az önképzést tekintette az eszköz legfontosabb feladatának, a hivatalos dokumentumokban pedig a pedagógiai funkció mellett a propagandában betöltött szerepét hangsúlyozták. Mint megfogalmazták, az ajánló bibliográfia segítséget nyújt a dolgozóknak abban, hogy önképzés útján kialakítsák kommunista világnézetüket, jobban megértsék a párt politikáját, fejleszthessék egyéniségüket, szakmai érdeklődésüktől függetlenül tájékozódhassanak a társadalmi élet, a tudomány és az irodalom új jelenségeiről.²¹

Az SZKP PB „*A szovjet könyvtárügy helyzete és megjavításának módja*” című állásfoglalásában leszögezte: emelni kell a széles tömegek olvasási kultúrájának színvonalát, meg kell tanítani őket a bibliográfia önálló használatára, és ezért meg kell javítani a könyvtári propaganda módszereit. Az ajánló bibliográfia egyik feladata, hogy irányt mutasson az olvasói érdeklődésnek, témákat jelöljön ki az olvasásra, ezért tanulmányozni kell az olvasók érdeklődését.²²

A korszakban az ajánló bibliográfiától elvárták, hogy a könyv tudományos és ideológiai értékének megállapítása mellett térjen ki arra, hogy az adott olvasócsoporthoz képzettségének megfelelő-e a könyv színvonala és ismertetni kell a mű előadásmódját is.²³

Az *SzK(b)P Központi Bizottsága* 1940-ben határozatot hozott *Az irodalmi kritika és a bibliográfia* tárgyában. A dokumentum ismételten deklarálta, hogy az ajánló bibliográfiát az ideológiai harc fegyverévé kell tenni, elsődleges feladata a marxizmus-leninizmus propagálása. Követelmény a bibliográfiákkal szemben a pártosság, a tudományos elvhűség és az aktív támadó jelleg a reakció bármely megnyilvánulá-

sa ellen. További elvárás, hogy tudományos, aktuális és időszerű legyen.²⁴ A határozatban arról is döntöttek, hogy az ajánló jellegű bibliográfiák módszertani irányító szerepét a Lenin Könyvtárra ruházzák. A bibliotéka 1942-ben a munkálatok nyilvántartására és összehangolására központi irodát szervezett, a falusi és körzeti könyvtárak számára típuskatalógust tett közzé és 1944-ben kezdte meg az olvasótervek közreadását.²⁵

Az ajánló bibliográfia Magyarországon

A szovjet koncepciók nyomán, azok hatására formálódott a magyar elmélet és gyakorlat. Az 'ajánló bibliográfia' terminus technicus a korabeli hazai irodalomban egyfajta gyűjtőnév volt, számos típust foglalt magába. Rendszerezésüket *Kőhalmi Béla*²⁶ és *Sebestyén Géza* végezte el.²⁷ Kőhalmi rövid írásában különbséget tett a bibliográfia nagy és kis formái között, illetve elsősorban a használói típusokat csoportosította. A nagy forma a burzsoá könyvtári gyakorlat eszköze, a teljességre törekszik, a kutatók szűk körének szól. A kis forma viszont a dolgozó és a tudás várát bevenni szándékozó széles olvasóközönség számára készül Lenin tanítása alapján, aki szerint a recenzió, illetve a bibliográfia éles fegyver lehet. A szovjet könyvtártudomány már kialakította az annotációs bibliográfiának azt a fajtáját, amit mi ajánló bibliográfiának nevezünk – taglalta a szerző. Ezek mindig meghatározott olvasói csoport számára készülnek, vagyis célközönsége lehetnek 1, az agitáció, a propaganda munkásai, 2, mindazok, akik a gyakorlati munkájukban kívánnak ismereteket szerezni, 3, akik középiskolai végzettségnek megfelelő tudást akarnak szerezni, és végül 4, a műveltségi színvonalukat emelni szándékozók.

Kőhalmi később a bibliográfiai kis- és nagy formáról írt sommás véleményét árnyalta.²⁸ Eszerint a kis formák egy történelmi szakasz ideológiai csatározásait, termelési feladatait, kampányszerű céljait szolgálják. Hasznosak, de gyorsan válnak elavulttá. A tartós szükségletet a bibliográfia nagy formái hivatottak kielégíteni. A későbbi véleménymódosítás oka nyilvánvalóan az volt, hogy az 50-es években túlzottan lejáratódott a műfaj, illetve művelődéspolitikai okokból erősen háttérbe szorult a szakbibliográfiák szerkesztése és kiadása.

Sebestyén Géza is a használók felől indult ki rendszerezésében, eszerint az ajánló bibliográfia az olvasók legszélesebb rétegeinek szól, figyelembe veszi a közönség műveltségbeli különbségeit, eltérő fog-

lalkozását, életkorát és más meghatározó körülményeit. Lényegi tartozéka a válogatás és az a formai, szerkezeti sajátosság, hogy – a szakbibliográfiával ellentétben – a puszta lajstromozó címbibliográfiának viszonylag elhanyagolható a szerepe, többnyire annotációk kapcsolódnak az egyes tételekhez.

Sebestyén rendszerezése szerint főbb típusai az alábbiak: 1, Beszélgetés a könyvekről. Kezdő olvasóknak készül, a művekre mintegy beszélgetés, párbeszéd formájában hívja fel a figyelmet. Nem jegyzék, hanem magát olvastató szöveg. 2., Olvasóterv. Egy-egy kérdés tanulmányozásához kis kartonlapon felsorolja a 10–15 legfontosabb művet. A kartonlapok gyűjteménye közös tasakba kerül, fedőlapot kap. Elsősorban a FSZEK készít ilyen összeállításokat, többek között *Kossuth Lajosról*, *Móricz Zsigmondról*, *A magyar nép forradalmi hagyományairól* jelent meg jegyzék. Az olvasóterv további jellemzője, hogy csak címet sorol fel, még hozzá a fokozatosság elve szerint a könnyebbtől a nehezebbig. Az elgondolás szerint amire az olvasó szisztematikusan elolvassa a kijelölt irodalmat, az adott kérdést kellő mértékben megismeri. 3, Olvasási tanácsadó. Füzetalakú vasosabb kiadvány, többnyire 2–5 ív terjedelmű. Az ajánlott irodalmat tartalmi csoportosításban, azon belül címek szerint közli, a tételekhez részletes tartalmi ismertetés kapcsolódik. Nem kívánja meg az összes mű elolvasását, ezért az egyéni választásnak már sokkal nagyobb a szerepe. Az igényes összeállításokhoz rendszerint apparátus (tartalomjegyzék, mutató) is készül, könnyítve a használatot. A FSZEK olvasási tanácsadóit *Mit olvassunk?* gyűjtőnév alatt jelenteti meg. 4, Időszerű kérdések bibliográfiája. Politikai események, természeti jelenségek, évfordulók vagy egyéb aktuális történések kapcsán jelennek meg. Oroszul *pamjatnik* a neve, ezt néha emlékeztetőnek fordítják. Az időszerű kérdések bibliográfiája sokszor egybemosódik két másik típusal, a röplapbibliográfiával és a személyi bibliográfiával. 5, Ajánló bibliográfiai segédkönyv. Igényesebb összeállítás képzetesebb olvasóknak. Akár több száz oldalas is lehet, pl. *Zoltán József* összeállítása, a *Mit olvassunk hazánk történetéről?* című, 1952-ben kiadott munka 288 oldalas, sőt a következő évben 117 lap terjedelmű kiegészítése is napvilágot látott. Ennek a bibliográfiai típusnak különleges változata az önképzők számára készülő útmutató vagy olvasókalauz, oroszul *krug cstenija*.

Sebestyén Géza rendszerezése 1956-ban látott napvilágot, addigra azonban már viszonylag bőséges szakirodalom foglalkozott a kérdéssel és szép szám-

mal jelentek meg ajánló bibliográfiák is. Feladatait az *I. Országos Könyvtáros Konferencián* 1952-ben elhangzott felszólalásában *Rácz Aranka*²⁹ jelölte ki. Megállapította, hogy nálunk kb. másfél éve kezdődött el az ajánló bibliográfiák készítése, ezzel lassan ugyan, de megindultunk a szocialista bibliográfia munka irányába. A szovjet példák nyomán hangsúlyozta, hogy le kell számolni a bibliográfiai objektív burzsoá tévtanával, pártosnak kell lenni a jegyzékeknek. Felrótta, hogy a könyvtárosok, bibliográfusok szemléletében még érezhető a polgári ideológia hatása, különösen az a káros nézet, hogy a tömegeknek készülő bibliográfiának nem kell tudományos színvonalúnak lennie. Az előadó kárhóztatta a tudományos és ajánló bibliográfia szembeállítását, álláspontja szerint mind a két fajtájú bibliográfiának tudományos alapokon kell nyugodnia.

Előadásában áttekintette az addigi termést. 1952 végéig mintegy 50 ajánló bibliográfia készült, zömmel a FSZEK és az OMK adta ki őket. Változatos témákat dolgoztak fel, de hiányok is megfigyelhetők, például nincs honismereti, természettudományi vagy akár mezőgazdasági ajánló bibliográfia sem. Rácz Aranka megállapította, hogy a FSZEK sikerrel alkalmazza a szovjet megoldásokat, rövid ajánlójegyzékeket készít, van közöttük adott témával kapcsolatos legfontosabb irodalom jegyzéke, de jelentetett meg olvasótervet is, melynek célja a rendszeres olvasásra nevelés. Leggyengébb eleme a FSZEK bibliográfiának az annotáció, bár többnyire hangzatos és terjedős az ismertetés, de gyakran semmitmondó. A jó annotáció ugyanis nem bőbeszédű, hanem röviden, tömören értékel és egyértelműen ajánl. Az annotáció nem tartalmi kivonat, nem pótolja az olvasást, az más műfaj, az a referátum – figyelmeztette a hallgatóságot. Az OMK eddig két típust jelentetett meg, az egyik az iparági ajánló bibliográfia a képzetesebb és olvasótervek a képzetlenebb olvasók számára.

A gondok között említette, hogy a bibliográfiák nem eléggé hatékonyak, nem megfelelő a példányszám, a terjesztés sem jó és nem kielégítő a módszertani útmutatás sem a használatukról. Előadása végén Rácz Aranka felsorolta a teendőket. Első helyen a pártosság erősítését említette, másodikként szólt a tervszerűtlenség felszámolásáról, vagyis a bibliográfiai munka koordinálását sürgette. Pozitív példaként említette, hogy az OSZK Módszertani osztálya már megtette az első lépéseket. Szólt még a tematika bővítésének fontosságáról és a bibliográfusok szakmai és politikai továbbképzéséről, mint a megfelelő színvonalú munka fontos előfeltételéről. Konkrét feladatként

említette, hogy OSZK-ra iránymutató feladat vár: ki kell kísérleteznie az ajánló bibliográfia legmegfelelőbb formáját és a legjobb tapasztalatokat közzé kell tennie. A FSZEK legfontosabb teendője továbbra is a marxista-leninista világnézet propagálása, a dolgozók ideológiai nevelésének támogatása. Be kell kapcsolódni a szakkönyvtáraknak is az ajánló bibliográfiák készítésébe, elsősorban az Országos Műszaki Könyvtárra és a Mezőgazdasági Könyvtárra várnak nagy feladatok, illetve az egyetemi könyvtáraktól elvárás a tömegkönyvtárak bibliográfiai támogatása. A megalakult megyei könyvtárak feladata, hogy segítsék a bibliográfia használatát, illetve meg kell kezdeniük a megyei táj vagy területi bibliográfiai munka elindítását. Az ajánló bibliográfia terjesztését a jövőben a Könyvtárellátóra kell bízni, addig is a Népkönyvtári Központ kötelessége szétosztásuk a tömegkönyvtárak között.

A Konferencia határozataiban is foglalkozott az ajánló bibliográfia ügyével.³⁰ A dokumentum megállapította, hogy „A tudományos könyvtárak megtették az első lépéseket népszerű kis bibliográfiák kiadása terén. Megjelentettek 50 tematikus ajánló bibliográfiát. Az Országos Széchényi Könyvtár megalakította a Központi Könyvtártudományi Módszertani Kabinetet, melynek fő feladata: módszertani segítségnyújtás a tömegkönyvtárak számára. A Műszaki Könyvtár népszerű olvasási tervek kiadásával megtette az első lépést a tömegkönyvtárak műszaki könyvpropagandájának segítésében.” A teendőkre vonatkozó ajánlások hangsúlyozták, hogy „Ki kell fejleszteni a tematikus ajánló bibliográfiák kiadását, s ezeknek széleskörű hasznosítását. A tematikus ajánló bibliográfiák különösen fontos segédeszközei a politikai, tudományos, műszaki és agrotechnikai könyvek és brosrák népszerűsítésének.”

A különböző állásfoglalások fontos feladatként írták elő a termelési ajánló bibliográfia közreadását. Az addigi eredményeket és a teendőket szintén Rácz Aranka vette számba.³¹ Az MDP által meghatározott kötelezettségből, nevezetesen az ötéves terv végrehajtásából a könyvtárakra háruló teendőkből vezetete le a termelési ajánló bibliográfia közreadását, „ki kell fejleszteni, illetve hathatósabbá kell tenni a szakirodalom propagandáját” - írta. A termelési propaganda legfontosabb segítői az ajánló bibliográfia. A műszaki területen az OMK eddig öt kiadványt jelentetett meg: 1, *Mit olvasson a vágár?* 2, *Mit olvasson a marós?* 3, *Mit olvasson az esztergályos?* 4, *Mit olvasson a kőműves és a betonszerelő?* 5, *Az öntőmunkás olvasmányai.* Az ismertetett termelési bib-

liográfiák egyik jellemzőjeként említette, hogy azok első részében ideológiai és szépirodalmi műveket soroltak fel az összeállítók, amelyeknek célja, hogy általa megismerjék a kérdés jelentőségét. A szerző röviden áttekintette az addig megjelent ajánló bibliográfiákat, majd a használatukról adott tanácsokat a lap olvasóinak. A bibliográfiákat felhasználhatják a könyvtárosok az állománygyarapításnál és a könyvtári propagandában. Utóbbi esetben nagy segítséget jelentenek az olvasókkal való egyéni foglalkozások során. Komoly támogatást jelenthetnek az ajánló bibliográfia a tematikus kiállítások készítésekor, illetve segítői lehetnek a jegyzékek a sztahanovista és élmunkás szakkörök, olvasóköri munkájában is, valamint az ankétok rendezésében, témakartotékok készítésekor és faliújságok szerkesztésekor.

Az ajánló bibliográfia nép- vagy tömegkönyvtári használatáról szerény adalékokkal rendelkezünk. Szabadi Viktor, a Ganz Vagonyár könyvtárosa olvasói levélben ismertette meglátásait.³² Jó tapasztalatairól számolt be, azonban hiányolta, hogy nem kapják meg minden esetben az ajánló bibliográfiákat. Kovács Kálmán hajdúhadházi népkönyvtáros beszámolója szerint a könyvtári olvasók 25 %-a már terv szerint olvas. Azt a célt tűzte maga és olvasói elé, hogy 90 % legyen ez az arány.³³ Az olvasói levélként megjelent vélemény meglepően nagy karriert futott be. Egyetértően hivatkozott rá Zoltán József³⁴, Gerő Gyula viszont alapos írásában vitatta megállapításait.³⁵ Cikkében leszögezte: „...kételkedünk benne, hogy Hajdúhadházán valaha is rendszeresen használták ezeket az egyébként értékes összeállításokat. Magunkat csapnánk be, ha az egyes kedvező vélemények túlértékelése elhithetné velünk, hogy a bibliográfia felhasználása terén minden rendben van.” Gerő húsz megyei, járási, üzemi és falusi könyvtárat keresett meg a bibliográfia használatával kapcsolatos tapasztalataikról. Úgy összegezte a beérkezett véleményeket, hogy a könyvtárosok a bibliográfia-kkal való foglalkozást a könyvtári tevékenység külön területének tartják, és a közművelődési könyvtárakban a munka még nem olyan színvonalas, hogy a bibliográfia nélkülözhetetlen munkaeszközként használják. A kisebb könyvtárakba nehezen jutnak el a jegyzékek. Hibás az a könyvtárosi vélekedés, hogy a bibliográfia-akat kapni szokás, nem vásárolni. Ezért a Könyvtárellátó nem tud 200-250 példánynál többet eladni a pénzért kapható bibliográfia-akból sem. Gerő Gyula megfigyelte, hogy sokszor katalógus helyett használják az ajánló bibliográfia-akat, a példányon megjelölik a könyv raktári jelzetét. A gondok

között említette, hogy kevés a könyv, vagyis hiába van bibliográfia, ha a benne lévő könyv elérhetetlen. Megállapította azt is, hogy sok helyen a bibliográfiákat lexikon helyett használják az alapvető életrajzi adatok miatt, azonban helytelen lenne az ajánló bibliográfiát tartalmukban és jellegükben az irodalomtörténeti összefoglalók felé közelíteni és helyettük használni. Kárhoztatta a kis könyvtáraknak azt a gyakorlatát, hogy maguk próbálnak bibliográfiát összeállítani, a kisebb könyvtáraknak nem a bibliográfiakészítés lenne a feladatuk, hanem az országos intézmények szolgáltatásainak közvetítése. Ezen elv alól a helyi irodalom feltárása lehet a kivétel, ennek az irodalomnak a gyűjtése elvárható feladat a kis könyvtáraktól is.

Gerő felvetését a helyi irodalom gyűjtésére egyébként korábban már javasolta Péter László.³⁶ Véleménye szerint a népkönyvtárak mára már eljutottak arra a szintre, hogy elvárható tőlük egy bibliográfiai minimum, ez pedig a helyi haladó hagyományok megismerése, felkutatása és a helyi bibliográfiához az anyag gyűjtésének megkezdése.

Az ajánló bibliográfiák száma 1953-ban minden korábbit meghaladott. Hogy pontosan mennyi jelent meg, az egymásnak ellentmondó adatokból nehéz tisztázni. Kóhalmi Béla korábban idézett írásában³⁷ több, mint 250 ajánló bibliográfiáról tud. Ez a hatalmas mennyiségű könyvészet többségében erősen vitatható minőségű, jó néhány közülük teljesen dilettáns összeállítás volt. Lassan kezdtek a kritikai vélemények is napvilágot látni.

Hajdu Helga a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ajánló bibliográfiáit elmarasztalta a nem megfelelő annotációk miatt, ugyanis a túl részletező annotáció arra csábítja az olvasót, hogy megelégedjen az ismertetés elolvasásával és mellőzze a teljes művet³⁸, Rác Aranka pedig az 1953-as év bibliográfiai termését vette számba.³⁹

Megállapította, hogy változatlanul nagy a rögtönzés, a tervszerűtlenség a bibliográfiai kiadásában. Kb. 120 bibliográfia fejeződött be 1953-ban, közülük azonban csak 46 készült az előzetes terv szerint. Tény, hogy a tervek sem voltak minden esetben reálisak, illetve nem vették figyelembe a tényleges szükségleteket. További baj, hogy nem volt megfelelő a tervfegyelem sem, gyakran terven kívül is napvilágot látott jegyzék, így néha azonos tárgyról két könyvészet is készült. A terv egyébként túlméretezettnek bizonyult, a tervezett 120 bibliográfia közül kb. 100 a tömegkönyvtárak munkáját segítő ajánló bibliográfia volt. A megjelent kiadványokat nem tudták a könyvtárak

maradék nélkül felhasználni, nem volt megfelelő a példányszám megállapítása sem. Változatlanul nem megfelelő a terjesztés, az OSZK Könyvtartudományi Kabinetje kap 125 példányt és ezeket szétesztja, de nem megoldott a kis könyvtárak ellátása. Az elkészült bibliográfiák aránytalanok, kevés a szakbibliográfia, vagyis a bibliográfiai munka eltolódott az ajánló bibliográfia irányába.

Zoltán József a leginkább érintett FSZEK munkáját vette górcső alá.⁴⁰ Megállapította, hogy a FSZEK 1945–1954 között mintegy 100, elsősorban ajánló bibliográfiát tett közzé. Azonban „*Kulturpolitikánkban a kultúrforradalom első szakaszában érvényesült sematizmus bizonyos fokig rányomta bélyegét a könyvtár bibliográfiai munkájára is.*” Ez a sematizmus megfigyelhető volt a felsőbb szervek irányító munkájának hiányosságában, vagyis a tervszerűtlenség jellemezte a bibliográfiai tevékenységet, illetve a könyvtár nem mindig vette figyelembe a ténylegesen jelentkező igényeket és szükségleteket, ezért sokszor olyan elméleti témákról jelent meg összeállítás, ami helyett indokoltabb lett volna más kérdéskörrel kiadni jegyzéket, például útleírásokról, életrajzokról, népszerű természettudományos művekről, humoros vagy kalandos könyvekről, olvasmányos történelmi monográfiákról. Nem tisztázódott az a kérdés, hogy az ajánló bibliográfia az olvasónak vagy a könyvtárosnak szól-e. Zoltán József szerint elsősorban a könyvtárosok számára kell készíteni a jegyzékeket és ennek megfelelően kell megírni az annotációt; ezért annak tartalmazni kell a mű szerzőjére és tartalmára vonatkozó legfontosabb ismereteket is. Abban a kérdésben van vita, hogy az annotáció értékelése egyéni véleményt vagy kiforrott esztétikai álláspontot tartalmazzon-e, illetve ilyen hiányában a bibliográfus hivatott-e az értékelésre? Az is még tisztázandó kérdés, hogy szerepeltetni kell-e az ajánló bibliográfiában a jó, de nehezen hozzáférhető régi kiadású műveket? Zoltán József negatívumként említette, hogy a FSZEK bibliográfiai munkájában háttérbe szorult a szakbibliográfiai kérdése. Ennek okát abban látta, hogy az 1952-es Országos Könyvtáros Konferencia csak a tematikus ajánló bibliográfiai kiadásáról hozott határozatot, ezért üdvözölte a FSZEK szándékát a tudományos bibliográfia ügyének újrafelvételére, amelyet az 1954-es minisztériumi felülvizsgálat is üdvözölt.

Kóhalmi Béla 1956-ban ismertetést írt a FSZEK által kiadott *Hazánk felszabadulása 1944-1945* című bibliográfiáról.⁴¹ Ebben az írásban áttekintette a FSZEK 1945 utáni bibliográfiai munkáját és megállapította:

„Ajánló bibliográfiái tevékenységüket kezdetben túlméretezték: sokat és sokfélét adtak ki, de ez egy időben országos jelenség volt.” Kóhalmi az ajánló bibliográfiákat fontosnak tartotta, mert a műfaj alkalmas a politikai nevelésre, a termelés szolgálatára és a tömegek műveltségi színvonalának emelésére. Ugyanakkor elmarasztalta az intézményt, mert nem fordítottak kellő figyelmet a Szabó Ervin által kidolgozott egy- és kétfelvelés, tetszetős nyomdai kivitelű könnyed formátumú kis bibliográfiákra az igazi röplapbibliográfiákra. A valóban népszerű és a kezdő olvasókat is orientáló bibliográfiák helyett az összeállítók az örökkévalóságnak készítik jegyzékeiket, holott „Az ajánló bibliográfia különösen, de a napi problémákkal foglalkozó mindenfajta bibliográfia ne akarjon maradandóságra törekedni!”⁴²

A hazai könyvtári életben az ajánló bibliográfiák kiadásának, szerkesztésének, használatának meghatározó ideje az 1950-es évek első fele volt, vagyis a magyar könyvtártörténet azon korszaka, amikor a szakmaiság háttérbe szorult a mennyiségi elvárások és az olvasók nevelésének szándéka mögött, illetve a szakkönyvtárügyet úgy tekintették a könyvtár- és művelődéspolitikai irányítói, mint a közművelődési célú intézmények támogatóját, patronálóját. A kiadott bibliográfiák túlnyomó többsége az olvasóvá nevelést és a könyvtári propagandát támogató és erősen vitatható értékű ajánló típusú volt. 1955-re, 1956-ra a szakmai vélekedésben már kezdett érezhetővé válni a fordulat és az ajánló bibliográfiák lassan elfoglalták a szakmai hierarchiában és közvélekedésben fontos, de korántsem privilegizált helyüket.

Jegyzetek

1. Révai József elvtárs felszólalása a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán 1951. február 26-án. [Budapest] : MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztály, [1951]. 26. p.
2. Nemes Dezső felszólalása az Országos Népművelési Értekezleten = Könyvbarát, 1951. 4. 2–3. p.
3. POGÁNY György: Olvasómozgalmak, olvasói kampányok 1945–1956 között = Könyvtári Figyelő, 27. (63.) évf. 2017. 3. sz. 402. p.
4. SALLAI István: A könyvtári munka: üzemi és falusi könyvtárakban. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954. 171. p. ; SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. Budapest, Művelt Nép Kiadó, 1956. 380., 414–418. p.
5. KÓHALMI Béla: Könyvtártudományunk feladatai = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei, 6. évf. 1954. 3–4. sz. 361. p.
6. Kóhalmi Béla egyik írásában olvasható, hogy a szovjet könyvtártudomány kikísérletezte az annotációs bibliográfiának azt a formáját, amelyet mi ajánló bibliográfiának nevezünk. KÓHALMI Béla: Általános könyvtár. 2: A bibliográfia kis formái és az ajánló bibliográfia. Budapest, Tankönyvkiadó, [é.n.]. 13. p.
7. EMBER Ernő: Az ajánló bibliográfia és a tudományos könyvtárak. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1953. Debrecen, 1954. 209–238. p., különösen 212. p.
8. Asztalos Miklós az MKLE által 1937-ben szervezett könyvtáros tanfolyamon a típust „jó könyv” bibliográfia elnevezéssel tárgyalja: ASZTALOS Miklós: Bibliográfiák. In: Könyvtári előadások. Az 1937. évi február 1. – március 23. közt tartott könyvtárosképző tanfolyam előadásainak összefoglaló vázlat. Budapest, Diószegi Lehel Leirő és Sokszorosító Irodája, 1937. 5. fejezet, 26. p. , Gulyás Pál a 'mintakönyvjegyzék' fogalmat használja: GULYÁS Pál: A bibliográfia kézikönyve. Bevezetés a könyvészetbe. 1. kötet. A leirő és rendszerező bibliográfia. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára, 1941. 12–16. p.
9. SZABÓ Ervin: Mit olvasnak és mit olvassanak? = Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye 1900–1918. Budapest , Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1959. 151–156. p.
10. U. o., 155–156. p.
11. GULYÁS Pál: Népkönyvtári címjegyzék. A népkönyvtárak és kisebb közkönyvtárak részére ajánlható művek magyarázatos jegyzéke. Budapest, Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, 1910. 10. p.
12. SZABÓ Ervin: A lakáskérdés és a városszabályozás kapcsolatos kérdéseinek irodalma. Bevezető. In: Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye 1900–1918. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1959. 407–408. p.
13. ZOLTÁN József: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai munkássága. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 4. 1949–1954. Budapest, FSZEK, 1955. 85–90. p. ; SZILÁGYI Tibor: A Fővárosi Könyvtár régi ajánló bibliográfiái = Könyvtáros, 18. évf. 1968. 10. sz. 576–577. p. ; KATSÁNYI Sándor: A Főváros Könyvtárának története. 1. kötet: 1945-ig. Budapest, FSZEK, 2004. 78–80. p.

14. EMBER Ernő i. m. 216. p.
15. SONNEVEND Péter: Megkésett felívelés. A cári Oroszország közkönyvtárügye és olvasáskultúrája (1830–1916). = Könyvtári Figyelő, 58. évf. 2012. 2. sz. 311–335. p.
16. Rubakin, Nyikolaj Alekszandrovics (1862–1946) 1907-től Svájcban élt. A sokoldalú szerző behatóan foglalkozott könyvtártudományi kérdésekkel is, őt tekintik a bibliopszichológia mint önálló diszciplína megteremtőjének. Az önképzés kiemelten fontos eszközének tekintette az olvasást és szorgalmazta olvasási tervek készítését. Mintegy 80 000–100 000 kötetes könyvtára halála után a Lenin Könyvtárba került. Szredi knigi (Könyvek között) című hatalmas, háromkötetes bibliográfiája az orosz könyvtermés szisztematikusan áttekintése. A mű második kötete új kiadásban 1913-ban jelent meg és a filozófiai, társadalmi eszmék történetével foglalkozó könyveket mutatta be. Munkásságát röviden bemutatja: KARSAI Károly: N. A. Rubakin (1862–1946) = Könyvtáros, 18. évf. 1968. 2. sz. 83–85. p.
17. Idézi SZMIRNOVA, B. A. : Az ajánló bibliográfia elméletéről = Könyvtári Figyelő, 7. évf. 1961. 5. sz. 311–320. p. ; az idézet 312. p.
18. SZMIRNOVA, i. m. p. 315.
19. LENIN, [Vlagyimir Iljics] : Könyvekről, könyvtárakról. [Budapest], Kossuth Kiadó, 1971. 28–31. p.
20. Lenint 1914 elején egy lexikonszerkesztőség felkérte a Marxról szóló szócikk megírására. Ehhez állította össze a Marxról és a marxizmusról szóló irodalom jegyzékét. A bibliográfia megjelent: LENIN i. m. 133–147. p.
21. SZMIRNOVA, i. m. 312. p.
22. SZMIRNOVA, i. m. 313. p.
23. SZMIRNOVA, i. m. 314. p.
24. OLISEV, V. G.: Az ajánló bibliográfia szerepe az olvasás és önképzés irányításában. Fordítás. Budapest. OKK, 1952. 26 p.
25. BABICZKY Béla: Bibliográfia. Útmutató az 1953/54. II. félév anyagához. Budapest. Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1954. 56. p.
26. KŐHALMI Béla: A bibliográfia kis formái és az ajánló bibliográfia. In: A szovjet ajánló bibliográfia. Budapest, Országos Könyvtári Központ, 1952. 3–4. p.
27. SEBESTYÉN Géza: A bibliográfiai fajok és szerkesztésük = A Könyvtáros, 6. évf. 1956. 2. sz. 95–97. p.
28. KŐHALMI Béla: Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény „Hazánk felszabadulásáról” és a tömegekhez forduló bibliográfia problémái. = Társadalmi Szemle, 1956. 5. sz. 135–142. p.; a bibliográfiai kis formákról 137. p. és véleményét megismétli, illetve az elavulásra történő utalással kibővíti: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945–1965. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1967. 154–155. p.
29. RÁCZ Aranka: Az ajánló bibliográfiai munka helyzete és feladatai, különös tekintettel a tömegkönyvtárak igényeire = Könyvbarát, 2. évf. 1952. 12. sz. 10–13. p.
30. I. Országos Könyvtáros Konferencia határozatai = Könyvbarát, 2. évf. 1952. 12. sz. 24–27. p.
31. RÁCZ Aranka: Ajánló bibliográfiai munka a termelési propaganda szolgálatában. = A Könyvtáros, 3. évf. 1953. 1. sz. 20–23. p.
32. SZABADI Viktor: Az ajánló bibliográfiai kérdésekről = A Könyvtáros, 3. évf. 1953. 4. sz. 27. p.
33. KOVÁCS Kálmán: A könyvek megóvásáról, az ajánló bibliográfiai eljárásról és az új kölcsönzési eljárásról. = A Könyvtáros, 3. évf. 1953. 4. sz. 33. p.
34. ZOLTÁN József, i. m. 89. p.
35. GERŐ Gyula: Bibliográfiai feladatok a közművelődési könyvtárak olvasószolgálatában. = A Könyvtáros, 6. évf. 1956. 3. sz. 183–184. p.
36. PÉTER László: Népkönyvtáraink bibliográfiai feladatai = A Könyv, 5. évf. 1955. 3. sz. 137–138. p.
37. KŐHALMI Béla, Könyvtártudományunk feladatai, i. m. Kőhalmi Bóday Pál összeállítására hivatkozik, aki egészen pontosan 258 1953-ban keletkezett bibliográfiát ismertet. Bóday feltehetően kéziratos közleményét nem találtam meg.
38. HAJDU Helga: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár néhány újabb bibliográfiai kiadványáról. = A Könyvtáros, 3. évf. 1953. 5. sz. 21–22. p.
39. RÁCZ Aranka: 1953. évi bibliográfiai munkánk a mérlegen = A Könyvtáros, 4. évf. 1954. 2. sz. 21–23. p.
40. ZOLTÁN József: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai munkássága. In: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 4. 1949–1954. Budapest, FSZEK, 1955. 85–90. p.
41. KŐHALMI Béla: Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény, Társadalmi Szemle i. m.
42. Uo., 142. p.

Beérkezett: 2018. március 20.